

IRAK VE HORASAN SELÇUKLULARI TARİHİ ADLI ESERDE, SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ HAKKINDA VERİLEN BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR DENEME

Dr. Ahmet KOLBAŞI

E.Ü Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Tarih Okutmanı

ÖZET

Türk tarihinde Büyük Selçuklular dönemi olarak bilinen zaman dilimi Türklerin, Ortadoğu ve Akdeniz çevresinde geniş çaplı kalıcı bir şekilde kendi kültürel kimliklerini hissettirdikleri dönemdir. Bu döneme ait kültür ve medeniyet birikimi Türklerin İslâm öncesi kültür değerleri ile İslâmî değerlerin yorumlanması sonucu meydana gelmiştir. Türklerin, Arap ve İranlılardan farklı olarak İslâm dinini sade bir şekilde algılayarak Allah korkusu yerine Allah sevgisini esas alan anlayışı benimsedikleri görülmektedir. Abbasî halifelerine bu ölçüden hareketle tazim ve hürmette bulunmuşlardır.

Kâtib İsfehânî'nin kitabı “Nusret el-Fetre ve Usrat el-Katre fi Ahbâr el-Devle el-Selçûkiye” adlı eseri, Büyük Selçukluların kültür ve kurumlaşma konularına ışık tutan yönleri ele alınarak böyle bir çalışma ile irdelenmeye çalışılmıştır. Eserde anlatılan olaylar Tuğrul Bey'in sultanlığı zamanından başlar ve Büyük Selçukluların son dönemine kadar gelir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Horasan, Büyük Selçuklular, Türk Kültürü

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devleti, Türklerin Orta Asya'dan Orta Doğu'ya uzanan hâkimiyet ve kültürel hayat çizgisinde önemli bir yere sahiptir. Bu devlet Türk tarihinde kendisinden sonra kurulan devletlere Türk kültür ve medeniyetini miras olarak devretmiştir. Buna rağmen Büyük Selçuklu Devleti hakkında zamanımıza ulaşan birinci ve ikinci elden tarihî kaynak sayısı çok azdır.

Bu makale, Büyük Selçuklular döneminden günümüze ulaşan nadir eserlerden biri olan Kâtib İsfehânî'nin kitabı “Nusret el-Fetre ve Usrat el-Katre fi Ahbâr el-Devle el-Selçûkiye”nin Büyük Selçuklu dönemi medeniyet ve kültür izlerini ihtiva eden bilgilerini tespit ve değerlendirme maksadı ile kaleme alınmıştır.

Kısa adı ile Nusra, Şerefeddin Enûşirvan'ın Farsça olarak yazmış olduğu Selçuklular Tarihi'nin, edebî sanatlarla süslü Arapça bir çevirisi gözüyle bakılabilir. El-Bundârî, İmadüddin'in bu eserini kelime kalabalığından kurtararak "Zübdetü'n-Nusret" adı altında ayıklanmış bir Selçuknâme meydana getirmiştir. Houtsma, el-Bundârî'nin bu eserini Irak Selçukluları Tarihi (L'Histoire des Seljoukides de l'Iraq) adı altında 1889 yılında Leiden'de yayınlamıştır. Bu eser "Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi" adıyla Kıvameddin Burslan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir¹. Makalemiz eserin Türkçe çevirisinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

Selçukluların hâkimiyetinden önce Horasan bölgesi, İçtimaî, fikrî hayat bakımından, yerleşik hayat tarzının mevcut olduğu şehirlerinde ve kasabalarında, Abbasî hilâfetince temsil edilen Doğu İslâm kültürünün hâkim bulunduğu ve aynı zamanda, geniş imkânları sebebiyle, bu kültürün geliştiği bir saha olduğu için, burada devlet kavramı ve hukuk anlayışı tabiatıyla Tâhirîler (821-873) ve Sâmânîler (874-999) tarafından da devam ettirilmiş olan Abbasî-İslâm geleneklerine dayanıyordu.²

Selçuklulardan çok önceleri Irak ve Güney İran'da devlet kuran Şif Buveyhîler (932-1055) Bağdad'ı idarelerine ve Abbasî halifelerini tahakkümleri altına almışlar, halifeleri azl ve nasb etmişlerdir ki, bu durum, pek büyük çoğunluğu Sünnî olan Doğu İslâm ahalisini huzursuz bırakmış, Abbasî halifelerine hissen bağlı kalabalık Müslüman kitlelerini müteessir etmiştir.³

1040 yılında Dandanakan Savaşı'nın kazanılmasıyla Gazneli topraklarında Selçuklu Devleti kat'i olarak kurulmuş, Horasan yalnız fiilî olarak değil, resmen de Gaznelilerin elinden çıkmıştır.⁴

Alp Arslan ile Tuğrul ve Çağrı Beylerin devletleri bir idare altında birleşti ve Selçuklu Devleti kuvvetli bir imparatorluk halini aldı.⁵ Melikşah devri, Müslim ve gayri Müslim müelliflerce bir adalet devri olarak vasıflandırılır. 1092 yılında Melikşah'ın ölümü üzerine bu devir sona erdi.⁶

I- BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNE AİT TÜRK MEDENİYETİ İLE İLGİLİ TESPİTLER

a) Selçuklularda Cihan Hâkimiyeti Anlayışı ve Bu Anlayışın Hayata Geçirilmesi

Selçuklular, Dandanakan Savaşı'ndan hemen sonra Bağdat'taki Abbasî halifesi ile hemen temasa geçmişlerdir. Halife de aynı şekilde Selçuklu-

larla temasa geçmiştir. Bunun sebebi, Selçukluların bölgede en büyük İslâm devleti olarak sivrilmeye başlamasıdır.

Tuğrul Beyin halife tarafından kabulü “Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi” adlı eserde şu şekilde zikredilmektedir: “Tuğrul Bey rif’at makamına ve hil’at giydirilen yere durdu, izzet kuşağını kuşandı. Öründülenmek hil’atini giydi; başına taç giydirildi. Yakalarının kenarı aynı kordanda olan yedi siyah hil’at ifade edildi. Bununla yedi iklim tevcih edildiğine işaret edildi ve bir de sırmalı (altın işlemeli) miski sarıkla şereflendirildi ki, bu suretle Tuğrul Bey’ de Arapların ve Arap olmayan kavimlerin tacı cem olunmuş oldu ve altınla bezenmiş (mühalla) kılıç kuşatıldı. Tuğrul Bey halifenin elini öptü. Halife ona önünde duran diğer bir kılıcı kuşattı. İki kılıç kuşatmakla iki devletin idaresini uhdesine tevdi etmiş olduğundan, Tuğrul Bey’e Şark ve Garb’ın Padişahı diye hitap etti.”⁷

Cihan hâkimiyeti tesis etme anlayışı, Sultan Melikşah döneminde daha yoğun olarak uygulamaya konulmuştur. “Melikşah bütün dünyayı fethetmeyi zihnine koymuş ve Emir Bursuk (Porsuk)’u Rum cihetine tayin etmişti....Melikşah kardeşi Tacüddeve Tutuş’u Şam’a gönderdi. Onunla da Mısır ve Mağrib bilâdını fethetmeyi kararlaştırdı.... Sa’düddeve Kührain’e Yemen memleketini fethetmesini, Zübeyd ve Aden’i kurtarmasını emretti. Melikşah, Türk diyarında pek içerilere girdi. Hatta Tirâz sahibi Melikşâh’a itaat etti.”⁸

“Sultan Mesud, halifenin huzuruna kabûl edilince kendisi için ihzâr edilen kürsüye oturdu ve yer öptü...Halife ona iki kılıç kuşattı ve kendi eli ile iki sancak akdetti.”⁹

Selçuklular, sahip oldukları cihan hakimiyeti anlayışı içinde Orta Doğu topraklarında, Anadolu’da ve Türkistan’da Türk-İslâm medeniyetinin temellerini atmışlardır. Bu sebeple Büyük Selçuklular hüküm sürdükleri dönemde, Türk coğrafyasının bütününe hâkim olan ve Türk dünyasının bütününe kucaklayan, Türk- İslâm Medeniyeti’nin en kuvvetli temsilcisi olmuşlardır.

b) Halife-Sultan Münasebetleri

İslâm devletlerinde bir sultanın tahta geçişi sembolik de olsa halife tarafından onaylanırdı. Selçuklu Sultanları da tahta oturduklarında aynı kaideye bağlı kalmışlardır. Halifenin ve sultanın değişmesi durumunda saltanat ahdinin yenilenmesi ve halife için biat alınması gündeme gelmektedir.

“Halife Kâim Biemrillâh’ın ölümü üzerine yerine Muktedî halife olunca, “Amîdüddeve, Melikşâh’tan Muktedî’ye biat almak için gitti ve halifenin Melikşâh hakkındaki saltanat ahdini beraber götürdü ve hicrî 468 (M.1075) senesinde Bağdat’a döndü.”¹⁰

Bazı Abbasî halifelerinin tayin edilmesini Selçuklu sultanlarının bizzat kendilerinin gerçekleştirdiklerini görmekteyiz. Buna misal olarak M.1136 yılında Sultan Mesud zamanında meydana gelen bir hadiseyi zikretmek mümkündür. “...Sultan Mesud’a gelince Bu zat, Râşid, makam-ı hilafetten çıktık da vezir Şerefüddin Ali bin Taradüz Zeyenbî ile istişare etti. ...Bu adam, halkın ve halifelerin hayırlısı olan Ebu Abdullah Muhammed İbnül Müstâhzirî gösterdi. Hicrî 530 (M.1136) senesinde halife olmak üzere buna biat edildi. Muktefî li Emrillâh diye lâkaplandı”.¹¹ Böylece Sultan Mesud, halife Raşid’i hal ederek yerine adı geçen şahsı halife olarak hilafet makamına oturtmuştu.

Eserde Abbasî Halifelerinin de Selçuklu hanedanı mensuplarına kendi menfaatleri doğrultusunda davrandıkları olaylara dair misallerde vardır : “Mesud, daha kardeşi hayatta iken, Darülhilâfe’ye gitmişti. Halife Müsterşid Billâh bunu ululamıştı. Hakiki manasıyla Sultan olmadığı halde, bu nâmi almıştı. Yükselme sesi çıkmadan şöhreti yükselmişti.”¹²

Hicrî 555 (M.1160) yılında Halife Müstencid Billâh Ebu Muzaffer Yusuf, Sultan Süleyman’a elçi gönderip adına hutbe okutulmasını istedi. İsteği Sultan tarafından kabul edildi. Sultan Süleyman Bağdad’a hâkimiyetini kuracağı düşüncesiyle kadı Nebîhüddin Ebû Hureyre el-Hemedanî ile Emir İbni Tagayirik’i görevlendirmişti. Fakat bu girişim başarısız oldu. Sultan Süleyman bir daha böyle bir teşebbüste bulunmadı.¹³

Selçukluların hâkimiyet zamanında içeride Şîi Bâtınî tehlikesi ile taht mücadeleleri devlete zarar vermiş, dışarıda ise Haçlılar ve Bizans ile uğraşmak durumunda kalınmıştır. Selçuklu sultanları, halifeyi iç ve dış tehditlerinden korumayı büyük gaye edinmişler ve halifeye büyük hürmet beslemişlerdir. Fakat Abbasî halifelerinin zamanla Türklerin nüfûzunu kırmak için giriştikleri faaliyetlere karşı da gereken cevabı vermişlerdir.

c) Halife ve Sultanlar Arasında Bağları Kuvvetlendirmek İçin Yapılan Evlilik Akitleri

“Hicrî 448 (M.1056) senesi girdi. Halife bu senenin muharreminde Tuğrul Bey’in kardeşi Davud bin Mikail’in kızı Arslan Hâtun “Hatice” ile

evlendi. Bundan maksadı, Tuğrul Beyi ululamak olduğu gibi, bu rabıta ile düşmanlara aralarındaki dostluğu bozmağa yol bırakmamak da istedi.”¹⁴

Hicrî 453 (M. 1061) senesinde Sultan Tuğrul Bey, Halife Kâim’in kızı Seyyide’yi kendisine zevceliğe istedi. Halife bu isteğe karşı çıktı. Halifenin kızını istemekle görevli olan Vezir Amidülmülk halifenin olumsuz cevabına karşılık, “Sultan nezdinde benim kanımla oynadınız, ileri sürdüklerinizle benim ilerlememe mani oldunuz dedi ve çadırlarını Nehrevana çıkartarak üzerinden kara elbiseleri çıkarıp beyazlar giymek suretiyle tehdit etti”.¹⁵

Halifenin bu tavrına karşılık olarak “Sultan Tuğrul Bey kadilkuzat ile Şeyh Ebu Mansur bin Yusuf’a sert ve acı tevbihli mektup gönderdi ve kâimbiemrillâh’dan gördüğüm mükafat bu mudur? Halbuki onun taati için kardeşimi öldürdüm ve onun bir saat vakti için ömrümü ve onun yoluna bütün malımı feda ettim”¹⁶ diye sitayişte bulundu. Sonuçta bu izdivaç gerçekleşti.

Bir başka izdivaç hadisesi de Sultan Melikşah zamanında olmuştur. Halife, Sultan Melikşah’ın kızını istemek için Fahrüddevele Ebu Nasr Cehir’i gönderdi... Türkân Hatun, mihr-i muaccel elli bin dinar olacağını, halifenin Türkân Hâtun kızından başka, hiç bir karısı ve cariyesi kalmamasını, ancak Türkân Hâtun’un kızı yanında geceliyeceğini şart etti. Bu şartlar kabul edildi. Akit için Sultan elini uzattı. Sonra Fahrüddevele Bağdat’a döndü.¹⁷

Türkân Hâtun’un evlilik için ileri sürdüğü şartlar Araplar ile Türkler arasındaki evlilikte görülen âdet farklılıklarının açıklanmasına en güzel bir misal teşkil eder.

Büyük Selçuklularda Tahta Çıkma ve Bu Konuda Etkili Olan Güçler

Büyük Selçuklu Devleti’nde tahta çıkma hakkı sadece Selçuklu hanedanı üyelerine aittir. Hanedan üyeleri arasında da “Hatun” un oğlu olmak ve soylu nesilden gelmek gibi şartları taşıma mecburiyeti vardır.

“Sultan Melikşâh’ın Berkiyaruk, Muhammed, Sencer ve Mahmud namlarında dört oğlu vardı. Mahmud sâbi olduğu halde, sultan olmak üzere ona biat edildi. Zira bunun annesi Türkan Hatun’un Melikşah’ın günlerinde sözü nâfiz idi. Melikşah öldükten sonra da memleket bunun altında kaldı. Diğer cihetten bütün emirler bu kadının nimeti ile perverde olmuş adamlar olduklarından, bunun oğlunu ihtiyar ettiler. Diğer sebep de şudur ki; bu hatun padişah evlâdından idi. Bundan dolayı da, çocuğunu tercih ettiler”.¹⁸ Türkan Hatun Türk Efresyab neslinden olan Tafgaç Han’ın kızıdır. Berkiyaruk’ın annesi de Selçukîlerden idi.¹⁹ Buna rağmen Sultan

Mahmud'un tahta çıkarılması, Türklerde kökleri daha eskiye dayanan Afrasyab soyunun en üstün kabul edildiğini düşündürmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkmada en etkili güç askerî ve iktisadî kuvvete sahip olan beylerdir. Abbasî halifeleri de menfaâtleri doğrultusunda zaman zaman bu faaliyetlerin içinde yer almışlardır. Devletin yapısı gereği, iktidarı belirleyici güç olarak beyler daima kendi etkinliklerini devletin yıkılışına değin korumuşlardır. Devletin güçlü olduğu zamanlarda merkezde Vezirin ve ümerânın uygun tedbirleri zamanında almaları sonucu taht kavgalarının önüne geçilmiştir.

Hicrî 554 (M. 1159) senesinde Sultan Muhammed vefat edince tahta kimin çıkacağı konusunda yaşanan olaylar eserde şu şekilde nakledilmektedir: "Sultan Muhammed öldükten sonra ümerâ ihtilaf ettiler. Evvelâ Rey sahibi Emir İnac'ı çağırmaya karar verdiler. Gizli olan şeyi bu kararları ile açığa vurdular. Sonra reylerinde taarruz ve arzularında tenâkuz vukûa geldi. Bunlardan bazıları müteveffânın kardeşi Melikşah'a meyletti. Bir kısmı ise annesinin kocası olan İldeniz'in nüfuz ve itibarından dolayı, Melik Arslan'a adam göndermeyi münasip gördü. Diğer bir kısmı da müteveffânın amcası Süleyman'ı padişah nasbetmeyi arzu etti. O esnada askeri en çok ve cemaati en kalabalık ve kılıcı en keskin olan Emir İnac Süleyman'a meyletti: "Bu şerden daha uzak ezâ, cefâdan daha çekingendir. Halife evvelce bunu Sultan tayin etmişti ve ona iyilik etmişti. Eğer bunu tayin edersek halife bunun terbiyesini deruhte eder ve tayin olunmasına razı olur." dedi."²⁰

Sultan Süleyman Hemedan'da tahta oturdu. "Devletin hal ve akdi Emir İnac'ın iradesine tabi ve dizgini onun elinde ve bağlaması onun kudreti altında oldu. Kazvin sahibi Muzafferüddin Alp Argun bin Yerenkuş, emin emir, hâcip oldu. İnac'ın veziri olan, Şihabüddün Mahmud bin Essika Abdülaziz en-Nişaburî, Süleyman'a vezir tayin edildi."²¹

Selçuklu tahtındaki sultanın vefatından önce yerine veliaht tayin edilmesiyle iktidar boşluğunun önlendiği de olmuştur. Sultan Tuğrul Bey'in Alparslan'ı veliaht tayin etmesi buna bir örnektir.

Sonuç olarak Büyük Selçuklu tahtına çıkma konusunda ve sultanların iktidardan uzaklaştırılmasında etkili olan güçleri merkezde vezir ve ümera, eyalet valileri, kuvvet ve nüfûz sahibi olan Seçuklu beyleri ve komutanları ile nispeten Abbasî halifeleri olarak belirtmek mümkündür.

d) Büyük Selçuklularda Devlet Teşkilâtı ve İşleyişi

Büyük Selçukluların kurduğu devletin yapısı, eski Türk devlet geleneği üzerine şekillenmiştir. Fakat umumiyetle devlet teşkilâtı ve devlet görevlilerinin isimlendirilmesinde Arapça ve Farsça tabirler kullanılmıştır.

Büyük Selçuklular döneminde yaşayan, bu eserin müellifinin siyaset hakkında aktardığı şu görüş çok önemlidir: “Hükemanın dediğine göre siyasetin dört derecesi vardır. Bunlar: “İnsanın kendisini idare edebilmesi, ehil ve evlâdını ve ev içindekileri, deruhte etmiş olduğu bir şehri ve bütün devleti idare edebilmesidir.” Bir kimse bunlardan herhangi birini idare etmekten âciz ise ondan sonrakini aslâ idare edemez.”²²

Büyük Selçuklu Devleti’ndeki önemli devlet görevleri esere göre şu şekilde sıralanmaktadır: “Vezirlikten sonra, istifâ mansıbından başka, bundan (Tuğra mansıbından) büyük mansıb yoktur. İstifâ mansıbından sonra Tuğra mansıbıdır ki, divân-ı resail ve divân-ı inşa bunda dahildir. Sonra işrâf mansıbı, sonra arzû’l -Ceyş mansıbıdır.....Tuğra sahibi, av esnasında vezir bulunmadığı için o esnada Sultanın veziridir. Bu esnada ona itimat ederler.”²³

Enuşirvân kendisine vezirlik verilmesini şöyle anlatıyor: “...ve müekked emrini bana tevcih etti. Beni mümtaz ve müşerref kıldı. Benim hakkımda vezirlik teşrifini ve hilâatlerini müzeyyen ve murassa aletlerini tekml etti. Altın hokkayı ve cevherle, murassa kılıcı hazır etti”²⁴ Burada verilen bilgiler vezirin alâmetlerini yansıtmaktadır.

Devlet kademelerinde yükselmenin yollarından biri de, bu yükselmeyi sağlayacak uygun evlilikler yapmaktır. Eserde buna misal teşkil eden hadise Seyyidürrüesâ Ebulmehâsin’in yapmış olduğu evliliğidir. Nizâmülmülk zamanındaki katiplerden “...Kemâl’in naibi, oğlu Seyyidürrüesâ Ebulmehâsin’dir...Bu zat Nizâmülmülk’e damat oldu. Nizâmülmülk’ün kızı ile evlendi; bu evlenme dahi, onun mertebesini yükseltti ve onun için otâğ-ı şahâne dikildiği gibi, kendisine mahsus davul, bayrak, asker ve etbaî da oldu.”²⁵

Devlet görevlilerinden “Vekil-i Der’in” görevi ve konumu hakkındaki şu malûmat, onun ifâ ettiği görevin önemini anlatmaktadır: Emir’ül Kazvinî, Rey reisi Ebu Müslim’den kaçarak vezir Sâdülmülk’e iltica etmişti. “Vezir bunun mühim meseleler hakkında Sultan ile kendi beyinde, dolaşıcı, müşaverelerin ve mektupların cevabını getirici olmasını istedi. Bu vazifeyi deruhte edenlere Farsça “Vekil-i Der” (kapı vekili) denir. Bunun mertebesi hacib’in mertebesinden daha hususîdir.”²⁶

Devlet yönetiminde beyler de büyük öneme sahiptir. Beylerin sultan ile münasebetleri ve onların göreve gelmeleri konusunda şu malûmat büyük önem arz etmektedir: “Karasunkur’un eceli yaklaşıp hayattan ümidini kesdik de, Cavlı Candar’ı huzuruna çağırdı ve yerine tayin edip oğlunu, askerini ve saltanatını ona teslim etti.Sultan Mesud buna hilât ve ahitnâme gönderdi ve büyük mikyasta atıyye verdi. Karasunkur’un Erraniye ve Azerbaycan’da olan bütün kaza ve sancaklarını buna verdi ve bunu, mezkûr kale, kasaba ve memleketler üzerine nasbetti. Ertesi sene de Cavlı, sultana arz-ı hizmet için gitti ve kilimi öptü ve güzel surette kabul edildi. Hediyelerini nâdide eşyasını ve getirdiği hamûleyi arz etti.”²⁷

Devletin İdaresi, Devamlılığı ve Bütünlüğü Konusunda Sultanın ve Devlet Adamlarının Hassasiyetleri

Sultan Tuğrul Bey’in devlet işlerinin yürütülmesinde gösterdiği hoşgörülü davranışı anlatan misal eserde şu şekilde yer almaktadır: “Zikredildiğine göre, Sultan’ın havâssından birisi, Melik Ebû Kalicar’a mületfat yazarak orada ona bazı esrarı ifşâ etmişti. Bu mültefat Sultanın eline geçmiş fakat sultan bunu gizli tutmuş. Yazan adamın hatasını, hilmi ile tedavi edip tamir etmiş.”²⁸

Eser de bahsedilen ve Vezir Nizâmülmülk tarafından yapılan bir uygulama ülke topraklarının bir bütün olarak algılanıp ona göre yönetildiğine güzel bir örnektir: “Nizâmülmülk bazen şöyle yapardı. Askerden birine senevî bin dinar maaş bağlar ve bunun (maaşın) yarısını, Rum diyarındaki bir kasabanın bütçesine ve diğer yarısını, Horasan nihayetindeki bir kasabaya rabdeder (yazar) idi. Hakkında karar sâdir olan kimse, karara râzı olur, maaş eline geçeceğinden emin olduğundan maaş için ağız bile açmazdı.”²⁹

Eser de vakıfların ehil ve emin insanlara tahsis edilmesine ve sıkı takip altında tutulmasına Nizâmülmülk’ün önem verdiğini anlatan şu ifade de mühimdir: “Nizâmülmülk, evkâfa ve umumi maslahatlara da bakardı. Evkâfa emin adamlar tayin ederek bu hususu pek sıkı nezaret altında bulundurur, bunun günahından tahsin ve sevabına tergipt eder, evkâfi emin ellere tevdi eder, hâinlere arpalık etmezdi.”³⁰

Askeri disipline verilen önemi belirtmesi bakımından şu misal zikredilmeye değer niteliktedir: “Hicrî 473 (M. 1080) senesinde Melikşah, askeri teftiş etti. Türk kıyafetini taşıyan yedi bin Ermeniye askerlikten çıkardı. Bu Ermeniler Melikşah’ın Venec Kalesi’ndeki kardeşi Tekiş’in yanına gittiler.”³¹

Sultan Mesud'a karşı yapılan bir isyanı bastırırken sultana bağlı olan Cavlı'nın devlet yönetiminde fitneyi önlemek için başvurduğu tedbir eserde şu şekilde yer almaktadır : "Cavlı, Sultan Mesud'a isyanı bastırma tedbirleri geliştirirken, emirler bunun aleyhine birleştiler.....Cavlı bu sırta muttali oldu....Âdet-i vechile yine hilim ve kerem ile hareket etti. Sultana şöyle dedi: Ben sana hayırhahım ve senin sohbetini arzu ederim. Lâkin bundan itibaren seninle ben bir mecliste toplanamayız. Artık mecliste benim telbiyemi hiç bir münâdi işitmez dedi. Bundan sonra Sultan ile Cavlı, ancak at üzerinde askerden uzak yerde tenhada konuşur oldular."³²

Esere göre Selçuklu Devleti'nin öncesinde bu bölgede hüküm süren Şîh Buveyhî devletine ait casus kullanma âdetini devam ettirmek isteyen Nizâmülmük ile Sultan Alp Arslan arasında geçen konuşma şu şekilde cereyan etmiştir : "Deylem devletinin, onlardan evvelki padişahların adetleri şöyle idi ki; memleketin hiç bir tarafını haberciden (casustan) ve postadan hâlî bırakmazlardı. Bundan dolayı ıraktaki ve yakındakilerin, asî ve muî haberleri onlara gizli kalmazdı. Nihayet Selçukîlerden Alp Arslan Muhammed bin Davud, tahta çıktı, Nizâmülmük haberciler nasbetmek hususunu, Alp Arslan'a arz etti. Alp Arslan şöyle cevap verdi: Habercinin bize lüzûmu yoktur. Dünyanın her kıt'asında (şehrinde) dostlarımız da düşmanlarımız da bulunur. Haberci bize bir haber getirdiği zaman kendisinin bir garezi varsa, dostu düşman, düşmanı dost sûretinde gösterebilir." dedi ve kendi fikri ile bu âdeti kaldırdı. ve neticede mezkûr kavmin kaideleri muhkemleşmiş ve vaziyetleri sağlamlaşmış olduğu halde, birdenbire meydana çıktıklarını gördü."³³

Hicrî 511 (M. 1117) yılında Sultan Sencer, vezirinin ziyafetinde iken gönlünü kaptırmış olduğu kölesi, vezire duyduğu kin sebebiyle Sencer'in sarhoşluğundan yararlanarak vezirin başını keser ve elinden tutarak meclise getirir. Bu durumu gören Sencer telaşlanır. "...Bunun üzerine eshâbının en vazîh fikirlisi olan Emir Kumac'ı çağırır. Derhal bu kölenin parça parça edilmesini emreder. Buna karşı Emir Kumac, "Böyle yapmak pek fecî ve şenî olur; vekar ve haysiyetinin muhafazası şunu icap eder ki, memlekette olan raiyyeden herkese, senin idaren altında olan yerlerde, senin iznin olmaksızın hiçbir iş vûkûa gelmiyor diyebilmesi lâzımdır. Bu işi kendi izninle yapılmış gibi göster, câhını siyanet et, gevşek gözükmekten sakın, şimdi atlan ve sarayına dön!" dedi. Sencer bu fikri kabul etti, çirkin hadiseyi gizledi. Az bir zaman sonra, bu kölenin fena bir sûrette katledilmesini emretti ve bunun üzerine çirkin surette katledildi."³⁴

Devletin bütünlüğü devamlılığı ve idaresi konularında Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının gösterdikleri gayret hakkında daha pek çok

misal vermek mümkündür. İşte bütün bu anlayış, Türk töresinden ve Türk devlet geleneğinden kaynağını alarak bundan sonraki Türk devletlerine de aynen yansımıştır.

e) Devletin Gelirleri, İktâ Sistemi ve Hazinesi

Devletin gelirlerinin çoğunluğu dışta savaşlardan elde edilen ganimetler, bağlı devletlerden alınan vergiler, içeride ise tebaadan alınan vergiler, valiler, iktâ sahibi beylerin sunduğu hediyeler elde edilen kazançlardan oluşur. Bu konuya dair eserde zikredilen bilgiler şöyledir:

Selçuklular Deylem (Buveyhî) devletini yıktıklarında kavuştukları para ve servet hakkında şu bilgi mevcuttur : “...Deylem illerinde o kadar defîne ve hazîne buldu ki, onlar sayesinde Tuğrul Bey’in darlık günleri sıyrılıp uğurlu günleri doğdu.”³⁵

Sultan Tuğrul zamanında Bağdad’da uygulanan iltizam’a dair eserde şu bilgi mevcuttur: “Sultan Bağdad mültezimliğini elli sekiz bin altın mukabilinde Ebû Saidilkayinî’ye havale etti. Bu adam, Irakeyn Reisinin iptal etmiş olduğu haraç ve cizye (daribe) zararlarını ve nâibe şerhlerinin bütünü tekrar iade etti. Ebû Saidilkayinî, Amidülmülk’ün ustazdarı olup matbahın işlerini idare ediyordu. Kader bunun rütbesini yükseltti.”³⁶

İktâ sisteminin uygulanması ile devletin refaha kavuştuğuna dair şu tespit önemlidir: “Eskiden memlekette mal toplayıp askere sarf etmek âdet idi. Kimsenin iktâ’ı yoktu. Nizamülmük yurt muhtel olduğu için mal toplanmadığını, il hasta olduğu için mahsül elde edilemediğini görünce araziyi iktâ olarak askere taksim etti ve onu asker için varidat menbaı kıldı. Bu suretle askerin o araziyi işletmesi için sâik kuvvetlendi ve memleket kısa bir zamanda en güzel bir hâle geldi.”³⁷

Eserde Hicrî 549 (M. 1154) yılında Sultan Muhammed bin Mahmud’a gelen ve ona hediye sunan Kirman Meliki’nin elçisinden bahsedilmektedir : “...Kirman melikinin elçisi geldi, hürmetle karşılandı. Yükle hediye getirmişti. Onlar takdim edildi.”³⁸

Irak Valisi Mengübars’ın sahip olduğu iktâ gelirleri konusunda eserde şu bilgiler mevcuttur: “...sultanın Muhammed’in vefatından sonra Irak iktâlarını tek başına kullandı ve hayatı müddetince, o iktâlar bunun elinde kaldı. Bunun veziri Veliüddin il Muhlis Muhammed bin il Meyançı’nın Mengübars için, “Irak da elbise, alât ve edevât, hayvanât ve cevâhirden başka kesilmiş imam-i sikke ile bir milyon üç yüz bin dinar nakit para topladım”, dediği rivayet olunuyor.”³⁹

Sultan Sencer, bir defasında, “...hazinede olan altın ve metain büyük bir kısmını dağıtmış, yalnız kırmızı altından dağıttığı atıye yedi yüz bin dinara baliğ olmuştu. Hıbe etmiş olduğu atlar ve hilâtlar ise bundan fazla tutuyordu.”⁴⁰

Sencer’in haznedârı zahîrüddin Abdülaziz, Sencer’den hazineyi teftiş etmesini isteyip hazineyi düzenlemeye koyulmuştur ve bu hazine hakkında şöyle söylemektedir: “Bu hazinede bundan evvelki sultanlardan hiç birinin hazinesinde toplanmamış olan, pek nadir bulunan garip şeyler, büyük dizili mücevherât, fezayı dolduracak para çıkınları, kıymeti takdir edilmeyen nefis eşya ve nâzirsiz inci taneleri ile dolu sandıkları bulunuyordu...Sencer’in cevherleri kendi mühürü ile mühürlenmiş kumaş kiseler içinde kendi nâmina mahfuz idi. Onlardan birşey almak isterse getirtir ve kilidinin mührünü bozar ve alacağını alır, sonra mühürü ile olduğu gibi iade ederdi.”⁴¹

Memleket İçinde İmar Faaliyetleri

Eserde Sultan Tuğrul Bey’in ibadete olan düşkünlüğü ve Cami inşa etme konusundaki görüşü şu şekilde aktarılmaktadır: “Sultan Tuğrul Bey pek çok tasadduk ederdi. Mescit yapmak en kutsi emellerinden biri idi. İbadeti çoktu; gece namazları kılardı. “Bir ev yapıp da yanına mescit bina etmemeğe, Allah’tan utanıyorum.” derdi.⁴²

Müellife göre: Hicrî 447 (M. 1055) senesinde Bağdad’a, giren Tuğrul Bey, “...Dicle kenarında bir şehir bina edilmesini emretti. Bu şehir bu güne kadar camisi bâki kalan şehirdir ki, o zaman bunun surları ve çarşıları vardı.”⁴³ demiştir.

Sultan Melikşâh zamanında ülkede yapılan bayındırlık faaliyetleri ile ilgili olarak eserde şu bilgiler verilmektedir: “...memleketi imar etmeğe, bina yaptıрмаğa ziyâde ihtimam ederdi; bu yolda mal sarfetmeğe âdeta âşık gibi idi. Nehirler kazdırdı, kasabaların surlarını tahkim etti, çöllerde hanlar(ribâtlar) ve yolcuların geçmesi için köprüler yaptı. Memleketi imar konusunda güzel işlerden birisi, Mekke yolunun sarnıçlarını ve konak yerlerini tamir etmesi ve Mekke yolunun kafiye için çetin olan yerlerini düzeltmesidir.”⁴⁴

“Melikşâh, hacıları teşyi için Küfe’den çıktı ve Uzeyb nam mahalli geçip Vakısa yanındaki Sübeya’ye vasıl oldu, orada bir minare inşa ettirdi ki minarenin taşları arasına, oraya giderken avlamış olduğu geyiklerin boynuzlarını ve yabanî eşeklerin tırnaklarını sokuşturdu. Bu minare bugüne kadar bâki olup “Boynuz Minaresi” (Minâretu’l Kurun) diye maruftur.”⁴⁵

Ayrıca “Melikşah Rumlardan fethettiği nâhiyelerde elli İslâm minberi yapıldığını vaz etti.”⁴⁶

Sultan Mahmud zamanında Azîzüddin Ebu Nasr Ahmed bin Hamid, istîfa mansıbına tâyin olundu. “Bu zat sultanın karargahı için bir bimaristan (hastane) yaptı ki, bunun alât ve edevâtı, çadırları, ilaçları, tabib ve hademeleri ve hastaları iki yüz deveye yük oluyordu.”⁴⁷

f) İlim Hayatı ve Medrese İnşası

Selçuklu devleti zamanında ilimde ve medrese hayatında büyük bir canlılık vardır. Nizamiye Medreseleri'nin ilime ve sosyal hayata katkıları sonucunda pek çok ilim adamı ve devlet adamı yetişmiştir. Bu konuya dair eserde geçen şu bilgileri zikretmek mümkündür: “Nizamülmük zamanında memlekette necip nesil yetişti. Babaların çocuklarını, Nizamülmük meclisinde bulundurup ona tekarrüble mahzûz olmak için, onları talim ve terbiye etmelerine saik kuvvetli oldu. Zira, her kimseyi, onda görülen fazıl ve rüşde göre, lâıyk olduğu mertebeye çıkarırdı. Herhangi bir beldede, ulûmda temeyyüz ve tebahhur etmiş bir kimse görürse, onun için medrese bina eder ve o medreseye vakıf tahsis eder ve orada kütüphane bulundururdu.”⁴⁸

Eserde Nizamiye Medresenin inşâ edilmesi hakkında şu bilgi mevcuttur: “Şerefülmülk Bağdad'a geldikde vezir Nizamülmülk'ün naibleri Medresenin (Nizamiye Medresesi) binasına başlamışlardı, bunlara iktida edebilmek fırsatını ganîmet bilerek Babüttak'da Ebu Hanife Kabrine Meşhet (Türbe) ve Ebu Hanife ashabına Medrese bina etti; amel defterini, bu amel ile de süsledi.”⁴⁹

Nizamiye Medresesi'nde ve Tacıye Medresesi'nde müderrislik yapanlar hakkında eserde şu bilgiler yer almaktadır: Hicrî 469 (M.1076) senesinde “Şeyh ve İmam Ebu Nasr İbnülüstaz Ebilkasimilkuşeyrî hacca gitmek niyeti ile Bağdad'a geldi. Yüksek iktidarı ile bir menhec-i ilmi'yi izah etti. Medresey-i Nizâmiye'de ve Ribat-ı Safiyye'de vaz'a oturdu. Eş'arilik şîârını izhar etti. Zu'muna göre, ehl-i tenzih olan erbab-ı tevhidin delillerini tahkik ve mücessimelerin şüphelerini iptal ediyordu. Bunun üzerine avam-ı nas fitne uyandırdı. Hanbeliler medrese çarşısına yürüdüler ve birçok adam öldürdüler ve pek çirkin işler işlediler.”⁵⁰

482 Hicrî Muharrem on (31 Mart 1089) da, “Ebû Bekrinişâfi Tacıye'ye müderris tayin edildi(Tacıye'de ders verdi). Cemaziyelahir'de, Medresey-i Nizamiye müderrisi, Şerif Ebulkasimiddebusî vefat etti. Hicri 483 senesi Muharrem(1090 Mart) de, Şeyh Ebû Abdillahittaberî,

Nizamülmülk'ün menşuru ile Medresy-i Nizamiye Müderrisliğine tayin edilip, Bağdad'a geldi. Sonra bunun arkasından, yine Medrese-yi Nizamiye'de tedris etmek için, Kadı Ebû Muhammed Abdülvehhabışşirazî geldi. Bu ikisinin kizikle, yani bir gün biri, ikinci gün diğerinin, ders vermesi kararlaştırıldı. Hicrî 484 (M.1091) senesinde "...Şeyh Ebu Hamid el-Gazalî Nizamiye de ders okutmak için geldi. Bu zat ilimde taşkın deniz ve parlak tolunay olup bunun garâibi Şark ve Garb da parladı."⁵¹

Hicrî 450 (M. 1058) yılının sonlarında vefat eden Kadilkuzat Ebulhasen Ali bin Muhammed bin Habibülmaverdi, fıkıh âlimi olup bu alandaki "el-Havi" ve "el-İkna" adlı eserlerin sahibidir.⁵²

Sultan Mahmud zamanında istifa mansıbına tayin olunan Azizüddin Ebu Nasr Ahmed bin Hamid "Bağdad'da Attabiler mahallesinde, yetimler için mektep bina etti ve ona, geliri daimî olan vakıflar tahsis etti. Yetimlerin buluş çağları gelinceye kadar, adap öğrenip, Kur'an hıfzedip helâl ve haramı marifet edinceye kadar yiyip içmeleri, elbiseleri mezkûr vakıfların gelirinden temin edilmişti."⁵³

Sultan Mesud Bağdad'a geldiğinde, onun veziri, dayısı olan vezir Tacülmülk Ebulganayim bin Darest'in Bağdad'da bina ettirmiş olduğu Medrese-i Taciyye'nin yeniden tamir edilmesini emretti. Bundan sonra oraya Müderris olarak Şereffüddin Yusufuddimeşkî devam etti. Vezir kendi evinde hatimler için ve her mezhebin âlimleri ve fakihleri toplanıp mübâhase etmek için meclisler (günler) tahsis etti. Bu senede (H.541=M. 1146) emir, âlim ve vaiz Kudbuddin Ebu Mansur el-Muzaffer bin Erdeşir el-İbadî Bağdad'a geldi. Ben (Müellif) meclisinde hazır bulundum. Dicle sahiline bunun için bir minber konuldu. Sultan yüksek yerden oraya bakıyordu."⁵⁴

Selçuklular bütün dinî mezheplere aynı mesafede yaklaşmışlardır. Şiîler aşırılığa ve fitne çıkarmaya yönelmedikçe, onlara da hoşgörülü olmuşlardır. Devletin, dinin ve insanların yararına olan her türlü ilmî faaliyetlere ve bu maksatla yapılan medrese inşasına destek vermişlerdir. Bu nedenle Avrupa'nın Ortaçağ karanlığına gömüldüğü bu dönemde Selçuklular insanî değerlere önem veren, ilmi ve âlimi koruyan yüksek bir anlayışa sahip olarak kuvvetli bir Türk-İslâm medeniyetinin ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır.

g) Adaletin Tesisi

Tuğrul Bey, “pazar ve çarşamba günlerinde mazlumların haklarını meydana çıkarmak için, adalet tevzi etmek ve bessimekarim için meclis aktederdi”⁵⁵.

Sultan Tuğrul Bey, Ebu İshaki Fukai diye maruf olan nur yüzlü, fasih sözlü adamı Bağdad’a mektupla elçi olarak gönderdi. Mektubun muhtevası şundan ibaret idi: “Yeminüdevle oğlunu iyilikten ve büyüklere yakışan işlerden yüz çevirmiş fenalık ve taşkınlık ile meşgul görünce müslümanlar ve memleket için hamiyete geldik. Biz halkı ve memleketi muhafaza hususunda Emîrülümünün köleleriyiz, adalet yolunu tuttuk, fazilet ziyasını yükselttik, zulüm merasimini iptal etik ve haksızlık alâmetlerini giderdik.”⁵⁶

h) Sefer Zamanı Hazırlıkları ve Savaşta Uygulanan Ceza Hakkında

Sefer hazırlıkları yaparken alınan tedbirler ve dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında eserde ziredilen şu malumat önemlidir: Sultan Muhammed Bağdad’ı zaptetmeye teşvik edildi. “Hicrî 550 (M. 1155) yılında Hemedan’a avdet edip Bağdad tarafına hareket etti. Bağdad’a gitmek maksadıyla bir kaç merhale gittikten ve bir kaç konak konduktan sonra fikri değişti ve geri döndü. Zira harbe avdet edeceklerini vâdeden emirler sözlerinde durmamışlardı. Bundan başka asker de mahsul yetiştigi zaman evlerinden ve iktalarından ayrılmak istemiyordu. Bundan dolayı geri döndü.... Sonra payitahtına avdet etti. Fakat kalbinde Bağdad meselesi hakkında durmadan işleyen ve ruhunun derinliklerine dalan düşünce vardı. Askerin yazın evinden ayrılmayacağını ve Bağdad sıcağı ile kılıç ateşi bir araya cem edilemeyeceğini bildiğinden, sonbaharda gitmeyi askere vâdederek korkunç tehlikeden onları emin etti. Yardım toplamak, harbe hazırlanmak, tahşidata çalışmak, asker techiz edeceklerine mektuplar göndermek, çadırları şehirden dışarı çıkarmak, ince karakol ve süvari bölükleri ayırmakla meşgul oldu. Yaz geçip sonbahar gelince kalktı, yürüdü.”⁵⁷

Melikşah’ın yenmiş olduğu Semerkand Hanı’na yapmış olduğu muamele eserde şu şekilde dile getirilmektedir: Semerkand’a gelen Melikşah, Semerkand Hanını yendi ve esir etti. “Han, Melikşah’ın eğer örtüsünü omuzuna yüklenerek Türklerin büyük Hakan’ı (Türk padişahlarının padişahı) Afrasyab’ın tahtının bulunduğu yerden (Pâyitahtı’ndan) kendi tahtının bulunduğu yere kadar üzengisi yanında yürüdü. Melikşah, bunu esir etti. El ve ayağı bağlı olduğu halde Irak’a götürdü. Sonra azad etmek lütfunda bu-

lundu ve Padişahlığına iade etmek, işlerini yoluna koymakla buna ihsan etti.
»⁵⁸

Sultan Sencer'in bir sefer için Merv dışında olduğu bir zamanda, Harzemşah Atsız bin Muhammed bin Nûştekin Merv'i istilâ etti. Fakat Sultan Sencer geri döndüğünde Harzemşah'ı yenilgiye uğrattı. Bu yenilgiden sonra cereyan eden olaylar eserde şu şekilde anlatılmaktadır: "Harzemşah yeryüzünü kaplayan askerlerini karada ve dolu gemilerini suda yürüterek kendisi ata bindi (atlandı). Ceyhun'un Şarkı'nda Sencer'in hizasında durdu ve gözükecek yerde atından indi, yer öptü ve farzı îfa etti. Sencer Harzemşahdan razı ve kaderin yardımına mazhar olarak Horasan'a döndü."⁵⁹ Harzemşah, Sencer'in memleketini istilâyâ kalktığı için bu cezaya maruz kalmıştır.

Sultan Sencer'e isyan eden Sultan Mahmud, Sencer tarafından yenilince, Mahmud'un affedilmesi için tedbir düşünen vezir ve naibleri, Mahmud'un şöyle hareket etmesini uygun görürler: "Amcası Sencer'e hürmet için Sultan Mahmud'un saltanat merasimini terketmesi ve Sencer burada bulunduğu müddetce onun hükmü altında bulunması lazım geldiğine karar verdiler. Şöyle ki: Sultan Sencer ikbal edince, teeddüben, onun yedek atına biner, Devletin alâmeti olan kırmızıyı bırakarak Sencer devletinin alâmeti olan beyaz ve siyaha (beyazlı siyaha) intikal eder. Sultan burada kaldığı müddetçe davul vurulmaması emredilmelidir. Amcası yanına girdikte yer öpmelidir. Onun önünde ayakta durmalıdır. Bârgâhtan çadıra kadar amcasının üzengisi (rikabı) yanında yayan yürümelidir. Amcasından ayrı kendi başına bir çadırdadır (Süradik) bulunmayıp, belki amcasının çadırları yanında evlât ve haremî yerinde bulunmalıdır. Amcasının uzaklaşmış olan merhameti yerine avdet etmek için, yirmi gün bu hâl üzere kalmalıdır."⁶⁰

Sultan Tuğrul Bey ve Alp Arslan'ın Kişilikleri Ölüm Hakkındaki Düşünceleri

Eserde Sultan Tuğrul Bey'in kişiliği ve ölüm hakkındaki fikirlerini yansıtan şu malumat verilmektedir: "...Kerim ve halim idi; taat ve ibadete mülâzim ve cemaate müdavim idi. Her pazartesi ve perşembe günleri oruç tutardı. Vezâri ve beyaz elbise giyerdi." Müellifin vezir Amidülmülk'den aktardığına göre, "Sultan hasta olduk da, benim bu hastalık hâlim yününü kırmak için ayakları bağlanan koyunun haline benzer, koyun kesileceğini zannedip ızdırap çeker, salıverdiklerinde sevinir, sonra kesmek için ayaklarını bağlarlar, bu defa da yününü kırmak için bağladıklarını zanneder ve sakin durur ve zebh olunur. İşte benim bu hastalığım da zebh için el ayak bağlamaktır" dedi ve dediği gibi oldu."⁶¹ Tuğrul bey Hicrî 8 ramazan 455

(M. 10 Eylül 1063) yılında 70 yaşında iken vefat etti. Amidülmülk “Uşakları” elbise yırtmaktan men etti. Hayvanlarına varıncaya kadar sultanın mülkünde olanların hepsini askere dağıttı.⁶²

Eserde Sultan Alp Arslan’ın kişiliği ve ölüm hakkındaki düşüncesi şu şekilde anlatılmaktadır: “Alp Arslan halka ihsan edici olup, onun evinden ahaliye ihsan akardı. Her gün mutfağında, asker ve ümera sofrası için tahsis edilenden başka, fakara için elli koyun pişerdi. Eğer bina yapılmasını emrederse, o binanın en âlî ve en yüksek bina olmasını emrederdi. Bu eserlerimiz himmetimizin yüksekliğine ve servetimizin çokluğuna delâlet eder.”⁶³ Sultan Alp Arslan vefatından önce şöyle demiştir: “Herhangi bir yere azimet edersem, yahut herhangi bir düşman üzerine yürüyecek olursam, Allah’a tevekkül eder ve ondan yardım dilerdim. Bu defa ise yüksek bir tepeden baktım ve askerimi mükemmel bir halde gördüm ve benim ile boy ölçüşecek ve bana karşı koyacak kim var? Ben bu asker ile Çin’in nihayetine erişirim dedim ve işte, ölümüm pusudan üzerime çıkıverdi.”⁶⁴

i) Selçuklular Zamanında Görülen Bazı Hastalıklar

Eserde Büyük Selçuklular döneminde rastlanan hastalık isimleri ve ölüme sebebiyet veren hastalıklar şunlardır: “Melikşah ava çıkmıştı. şevval üçte döndü. Av etini çok yediğinden, yakıcı sıtmaya yakalandı ve ayın on altısında(M.1092 yılı Kasım ayında) vefat etti.”⁶⁵

Sultan Berkiyaruk’un vefatı ise “sell ve basur hastalıkları yüzünden olup 498(M.1105) senesi Rebiulahir’de Bürocerd’de vukua geldi.”⁶⁶

“Sultan Muhammed’in veziri Şemsüddin Ebunnecip ise heyza(Kolera)’ya yakalandı.”⁶⁷

“Tuğrul’a kulunç isabet etti, bunun için ilaç içti. O deva onun karnını sürdürdü, hasta etti. Kuvvetten düşürdü. Sonuçta Tuğrul Bey Hicrî 528(M. 1134) yılında vefat etti.”⁶⁸

“Karasunkur sell hastalığına yakalandı. Bir müddet tedavi edildi ise de, iyileşmedi. Hicrî 535(M. 1141) senesinde Erdebil’de vefat etti.”⁶⁹

Eserde herhangi bir hastalık isminden bahsedilmeden hava değişikliğinin sebep olduğu ölüm olayı hakkında bilgiverilmektedir: “Melik Davud askerinden bir taifeyi, bir maksat için, başka bir yola gönderdi. Askeri Mükrem’e vardıkta, Huzistan havası, bunlara yaramadı. Asker beyninde ve hayvanları arasında ölüm baş gösterdi, yürümeye kudretleri kalmadı, yürümek imkânsız oldu. Bu suretle muztar olarak orada kaldı.”⁷⁰

SONUÇ

Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi adıyla Türkçe'ye tercüme edilen, Kâtib İsfehânî'nin kitabı “Nusret el-Fetre ve Usrat el-Katre fî Ahbâr el-Devle el-Sulçûkiye” adlı eseri Selçuklu tarihi için kaynak niteliğinde olup, Büyük Selçuklular hakkında Tuğrul Bey'in sultanlığından itibaren çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu eserde Selçuklu kültür ve medeniyeti hakkında verilen bilgilerin değerlendirilmesi sonucunda şu tespitlere ulaşmak mümkündür:

1. Selçuklu kültür ve medeniyeti, eski Türk töresi ve devlet geleneği üzerine şekillenmiştir.

2. Göç etmiş oldukları Horasan ve Irak üzerinde kendilerinden önceki uygulamalara son vererek bölge halkı üzerinde adaleti tesis etmek için gerekli tedbirleri almışlardır.

3. İslâm Dünyası'nın siyasî dağınkılığına son vererek kendi otoritelerini hâkim kılmışlardır.

4. İlme ve âlime saygılı davranmışlar ve her mezhebe eşit mesafede yaklaşmışlardır.

5. Büyük Selçuklu Türklerinin İslâmı kabul etmeleri nedeniyle Arapça, hakimiyet kurdukları bölgenin özelliği nedeniyle Farsça, bu dönemde Türkçe'yi sadece Türk halkının kullandığı bir dil olmaya mahkum etmiştir. Selçuklular zamanında açılan medreselerde Türkçe dışında, Arapça ve Farsça ağırlıklı eğitimin verilmesi, Türk kültür ve medeniyetinin gelişmesinde menfi tesirler bırakmıştır.

6. Türklerin töreye bağlılığı hiç sarsılmadan devam etmiş ve bu şekilde çok çeşitli kültürlerle temas etmelerine rağmen, tarih sahnesinde kalmayı başarmışlardır.

7. Selçuklular, hakim oldukları topraklarda Türk-İslâm medeniyetinin bütün müesseselerini teşkil ederek tam anlamıyla bir dünya devleti konumuna yükselmişlerdir.

8. Selçuklu Devleti'nde saltanat, dâima bu Selçuklu ailesinin üyelerine ait olarak kalmış ve bu ailenin saltanatı elinde bulundurması hiçbir zaman tartışma konusu olmamıştır.

KAYNAKÇA

- Burslan, Kıvameddin, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1992.
- Köymen, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1993.
- Ortaylı, İlber, **Türkiye İdare Tarihine Giriş**, Ankara 1996.
- Günaltay Şemseddin, **İslâm Tarihinin Kaynakları**, Endülüs Yayınları, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul 1991.
- Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.
- Kaşgarlı Mahmut, **Dîvân-u Lügâtî Türk**, Çeviren; Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1991, C.I, s. 122.

Dipnotlar

- ¹ Burslan, Kıvameddin, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.
- ² Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi* M.E.B Yayınevi., İstanbul 1992, s.73.
- ³ Kafesoğlu, İbrahim, *a.g.e.*, s. 84-85.
- ⁴ Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1993, s. 53.
- ⁵ Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 92.
- ⁶ Sümer, Faruk, *a.g.e.*, s. 94.
- ⁷ Burslan, *a.g.e.*, s. 11-12.
- ⁸ Burslan, *a.g.e.*, s. 69.
- ⁹ Burslan, *a.g.e.*, s. 162.
- ¹⁰ Burslan, *a.g.e.*, s. 52.
- ¹¹ Burslan, *a.g.e.*, s. 169.
- ¹² Burslan, *a.g.e.*, s. 161.
- ¹³ Burslan, *a.g.e.*, s. 261-262.
- ¹⁴ Burslan, *a.g.e.*, s. 8.
- ¹⁵ Burslan, *a.g.e.*, s. 19., Yukarıda zikredilen tehdit usulü Türk töresine özgü bir davranış tarzı olmalıdır.
- ¹⁶ Burslan, *a.g.e.*, s. 20.
- ¹⁷ Burslan, *a.g.e.*, s. 73.
- ¹⁸ Burslan, *a.g.e.*, s. 83-84.
- ¹⁹ Burslan, *a.g.e.*, s. 84.
- ²⁰ Burslan, *a.g.e.*, s. 257

- 21 Burslan, *a.g.e.*, s. 257.
22 Burslan, *a.g.e.*, s. 98.
23 Burslan, *a.g.e.*, s. 102., Memurlara “amid” denir. Bunların içinden eyalet valileri seçildi; bk Ortaylı, İlber, Türkiye İdare Tarihine Giriş, Ankara, 1996, s. 146.
24 Burslan, *a.g.e.*, s. 142.
25 Burslan, *a.g.e.*, s. 60.
26 Burslan, *a.g.e.*, s. 96.
27 Burslan, *a.g.e.*, s. 175.
28 Burslan, *a.g.e.*, s. 25, Mülettafat, Masalih-i umumîye ve umur-u siyasiyye dair tahrirat.
29 Burslan, *a.g.e.*, s. 59.
30 Burslan, *a.g.e.*, s. 59.
31 Burslan, *a.g.e.*, s. 70.
32 Burslan, *a.g.e.*, s. 182.
33 Burslan, *a.g.e.*, s. 67.
34 Burslan, *a.g.e.*, s. 241.
35 Burslan, *a.g.e.*, s. 6.
36 Burslan, *a.g.e.*, s. 24
37 Burslan, *a.g.e.*, s. 59.
38 Burslan, *a.g.e.*, s. 224-225.
39 Burslan, *a.g.e.*, s. 160.
40 Burslan, *a.g.e.*, s. 247.
41 Burslan, *a.g.e.*, s. 247.
42 Burslan, *a.g.e.*, s. 25.
43 Burslan, *a.g.e.*, s. 8.
44 Burslan, *a.g.e.*, s. 68-69.
45 Burslan, *a.g.e.*, s. 68-69.
46 Burslan, *a.g.e.*, s. 56.
47 Burslan, *a.g.e.*, s. 129-130.
48 Burslan, *a.g.e.*, s. 58.
49 Burslan, *a.g.e.*, s. 32.
50 Burslan, *a.g.e.*, s. 53.
51 Burslan, *a.g.e.*, s. 81.
52 Burslan, *a.g.e.*, s. 22.
53 Burslan, *a.g.e.*, s. 130.
54 Burslan, *a.g.e.*, s. 195.
55 Burslan, *a.g.e.*, s. 5
56 Burslan, *a.g.e.*, s. 5.
57 Burslan, *a.g.e.*, s. 226.
58 Burslan, *a.g.e.*, s. 57.
59 Burslan, *a.g.e.*, s. 251.
60 Burslan, *a.g.e.*, s. 124.
61 Burslan, *a.g.e.*, s. 25, Vezari: Semerkand yakınında “vezar” denilen köyde dokunan ve aynı zamanda Horasan dibacı da denilen kıymetli bir kumaştır. Dozy Lügati
62 Burslan, *a.g.e.*, s. 24.
63 Burslan, *a.g.e.*, s. 47-48.
64 Burslan, *a.g.e.*, s. 48.
65 Burslan, *a.g.e.*, s. 69

- ⁶⁶ Burslan, *a.g.e.*, s. 91
⁶⁷ Burslan, *a.g.e.*, s. 256, Heyza, Kolera hastalığıdır.Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat.
⁶⁸ Burslan, *a.g.e.*, s. 160.
⁶⁹ Burslan, *a.g.e.*, s. 175.
⁷⁰ Burslan, *a.g.e.*, s. 174.